

1905

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Rättvik o. Bodö

1905

Berg, Erik, 1928

Svar på NILMA:s frågel. 27
om jordens bearbetning.

16 bl. 42

L. B.
Ecc. S. B.

Dalarna.

Rättvik-Boda

Erik Berg,

I

Jordens bearbetning.

1 Dragare och anspann m.m.

Den, som kör, heter körkar. Tömjäm, så en Boda-1928.

Wart. Dragare heter drägar. Vi skull fol a au väs en drägar. Vi skulle haft oss en dragare. Så vi mill pä

rar, dra (drå) vi själva. När vi mylla (kupa) potatis, dra vi själva. Av ättor har man här kört endast med en häst. Det är först i rubrik, som orden 'enhet'

och 'kör i par' inkommit. Oxar ha ej använts. Shu vi para? Ska vi para = kör i par? Utarje gård har vanli-

gen endast en häst: skar o paras, få vi lov å bit iffron väss. Skall det paras, få vi lov å byta inop oss.

Spänna för hästen, heter alltid 'sätt får'. I du käress? I du sätt får? Är du till reds, reds, i ordning?

Har du sätt får? (hästen, förstås). Spänna från heter 'ta från'. I du käji från? Har du kagit ifrån? (Vänstra

sidan om hästen är körsida. Tillrop: så! Hästen sättes igång med smackning. Smack pån! Fös pån! Fös

O. Hjäm m.

O. para tv.

O. laga från

Landsm. Upps. 1905
E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
DAL. Frgl. 27

II plro! stannar trass. För: plro ta braks! går trass
braktängis. För (h)ömma dä! stiger trass ätsida - kom-
ma da, misusmårssaba! ett skrämtuktuykt, som jag
bränt. Om det gärdet är brätt eller gott, vet jag ej. Menning
att följa fåran vid präjning: Följ får!

?

} O. honna

} O. får f.

Arbetsdagar i stråkt: mät mäl. I var eller vända = en om- O. mät mäl

gång kring åkern. Nä je a gjort 3 vändor tä, skor je
ta istn pusta mån få tugga litet. När jag gjort
3 vändor till, skott jag låta hästen pusta, medan trass
får tugga (äta) litet. Vita, användes också. Vända, an-
vändes även på annat sätt: Ä du bort i plöja pi gäli
än? ja, je va dit e vända i gärv. Har du börjat plöja
uppe i gärdet ännu? Arbetsdagar för häst och trav ungefär:
10/7-12 och 1-7 med en liten rast (t. ex. 30 min) både förm-
och eftermiddagen. Blevo hästerna intrygna, fick man stå
i mät mäl. Låg arbetsfart nära gärdet, kunde man även
får e vända tä fruktost. gör en vända (på ett par timmar) O. gärdet
till fruktost. På en sådan arbetsdag kunde man plöja 15 f.

mm
mm

Landsm. Upps. 1905

E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

III smestund = 20 ar. Att plöja och så 12 smestund ansågs lagom efter gammalt. Ungra, friska o mörka karlar kunde nog driva (vrederna, jorsera) något mera, ända till 20 smestund. 1 smestund = 1/4 ar ungefär. 1 kat = 80 smestund värna. Detta i öppet åker; vallplöming, ristning, quite ej så fort.

Skaklar voro olika för vinter och sommar: Vinter skaklar var å plöj skaklar. Dessa fättes omedelbart vid plöjen och karven. Varken linor eller svängplatser användes. Nu, när det ofta köres med par, användes parstjä, en enkel bom med skakelanspänning i vardera ändar. I al (jörder), där skaklarna höra hop med redskapet, är anordningen likn som fig. 2 utvisar. (a) keta skänår (b) skalmor. Hälven för fätkande vid seten keta: alhvölär = alhälven, där setens ala skall trädas genom.

2. Redskap. Jordbruket brukar, säger man.

Polies o faries, Polysa och farysa, som fig 5 visar, användas vid odning. Flåtracka, fig 6. En enkelt och lättare tracka av samma typ men med jämn, bred undervant, kette

G. skakel

G. ysa

IIII luta. Fig 7 visade en koep. Stenstjappar å stentnoster obs.
 äro stora staggor. 'Speti' hetta efter gammalt järntänja (stänga).
Spätär å stjifilar, spadar och skufflar som fig 8. Sköv. } O. järnstäng
kor, skovlar, hult av trä; skoskovel, skoskovel med järn } O. skoskovel
sko. Fig 8 är en spade, numera hult av järn. En skuffel
 har uppvikta kanter efter följande skaff. Grep och dyng-
 grep, dingygrep, sexpinnegrep. Fig 10 e vanliga hjarkor, är
vanliga traktor. De gamla plagarna voro vändplagar. Hö-
 ger- och vänster (handtag, eller plaghandval). Å de gamla
 plagarna var endast ett handtag - st är åsn (åsn). fig f) och
 i) och j) äro nya anordningar med namn från fabriken.
 Etändskivan hetta fjöl, viken satt å höger sida. k) väll
 och den utskjutande kanter stjär. m) välluddn. Tar
 man bort ås, handtag och bill, så är endast plagkroppen
plagkroppen kvar. o) är brösto, brösket. p) handside. q) sola bröst
 och hållis. Någon anordning att inglera färvmas brödd, var
 ej funnits efter gammalt. Plagtyper som fig 12, 13 = 14 kan-
 ner man ej till två. Dock hade vi e käsja (käfa) och å stid ?

afföl
 bill
 skär
 udd
 sola
 bröst
 hål

Landsm. Ups. 1905
 d. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
 DAL. Fgl. 27

V som fig 14 ut reagera djupet. På handtaget vid ett
 snöre trängde plagskolv, plagskaveln, gör hugvä-
ring av plagen, entrömmningen bjölen. 2 hugger endast.
åkruplog och miltplag. Plagarna voro huggjorda. (liksom körvarnen).
Imidlertid finns vässe och lägg på vältn, ifall ij bon-
den spärr kunde.

Oplog-
skovel

Skä du på kör i åkräm nu? Skall du till
 och köra i åkräm nu? (Vid nära vägg stäpades plagen
 till fältet, vid något längre avstånd användes plag-
bjöls, och ända längre lades den på kräva.)

Oplog-
kälke

[Rist, färrist (förrist) så som fig 15. a) handtag, b) åsin.
 c) nieljärns (-järnet). Stäpske (käsja) trast man ij träs. Rist
 Ingen användning för briddan. Ättis då lindrär (vall)
skull ristas (pläjas), väste man alltid rist fär (rista
före). Då ju bara en träst funns, väste redan av enkylas
för varje omgång.

Änder hiter at, som vann sagts. Detta rester är västas
bröstat. Så lät man fig 2 till fig 16 så blir det likt, en-

Op. rista
för

Landsh. Ups. 1905
 E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

VI

dock den skinnaden att e) mussjösom sitta framme
 vid g) framstån. Als användes kä mitt kräds å pärmen
ma. --- att myra krädan och potatisen med. Fig 18
 är en god typ för dräjat, att mitta (myra) potatis med.
 Uttrycket ärja och änjekrot finns i här. Finnplog har
 varit obekant, men har blivit införd att användas vid be-
 redning av skogsmark för frösådd. En gammalt visste man
 ej av stord, och de, som nu användas, är av nymodig
 form. Karv. Endast 2 typer: klösharva som fig 23 med
 krokiga pinnar och gränharva, krättpinnharva eller
åkerharva (benämnes olika) som fig 22, dock med flera
 stökar och 36 pinnar. Smärreman utan pinnar heter krä
krä. Klösharvpinnar vore väjda framåt, men vore ej
 utpraktade till bilform, senare på 1870 ^{tal} började man
 med bilform. Den hade 7 pinnar. Klösharven hade hand-
 tag och en krok i framändan, på viken staköfian,
 (vankjen en järning) traktades. Vian = vidjan. Namnet
 är tydligen kvar sen vidjan (av byrt) användes till bindle.

diel.?

O. ärder

Landsm. Upps. 1905

E. Berg, 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

O. harva f.

? jf. Slod!

O. krän.

VII Spåttinnkarven har draganordning vid båda sidor, nästan diagonalt, så att, när man kört fram till ändan av ^{hög} ständes ej karven utan endast hästen. Därvid användes en trevärt kroke, harskrok. Se teckning! Kårsvennen lyfter ut kroken; vänder hästen och hakar fast på andra sidan.

Spåttinnkarven började bli känd och infördes omkring början av vårt ärtumråde. Ett kända med namn heter karva.

Vält. Vältn var gjord av en tjock, adlad furustock med i ändarna indragna nålar. Den hade ej fram och sittanordning. Skalmarna, något böjda, hakades på nålar genom ett borrhål. Skalmarna kunde behöva lätt sammanslidas med ett tag framför välten för att ej falla av i vändningar. Skurtrög var liel.? känd men ej musskapa.

3. Höst- och vinterpjämnig.

Med äker menas också fastmark. (En av dikens eller gärds gärd begränsat fält heter ävd ett gammalt uttryck.) } O. ävan?

Landsm. Upps. 1905
E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
DAL. Frgl. 27

VIII

som autumn försvinns. Det, som körs samtidigt och besås med en säde, kallas helt enkelt för 'körning' = teg. Je a 3 körningar på Jäda (håda Boda) ävanti. Jag har 3 tegar (och säden) på detta fält. I du till jol. I Skrubrotningen? ja, je a 6 liti rinda ss vs rygån. Skar du jord i Skrubrotningen? ja, jag ^{har} en liten rinda söder vid gårdsgården (vid södra gårdsgården). Sand, sand trägälsband.

O. körning

Höstplöjning. När en "körning" är besädd, kallas den allmänt skitje = skytje, korstiltje, (magstiltje, kavrestytje). Först när säden är vägen kan plöjningen börja och detta beror på väderlekken. När höstplöjningen kan börja och ^{så} kan jag alltså säga. I band kommer jorden så tidigt, att värden av åker blir oplöjd till vintern. Så får man lädplöja = vinterploja. För kördagsverken på 1890 betalte jag 2,50 a 3 kr. Plöjen och kommarerna sköttes av en karl, men vid rikning, vinterplojning, behövdes en, som kramps färär = kramps färarna.

O. plöja

O. fram
ka v.

Landsm. Upps. 1905
E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
DAL. Fagl. 27

IX

Kampan det plöjda fältet är plöjning. Om plöjningen skall gå bra, måste jorden vara tagen fuktig, ej för torr, ej för sur.

O. plöjning

Fegtäppning. Stitjär är i allmänhet rektangulära. Man kör föra upp och föra ned längs efter tegel. Så dit ingen-
hing som vindnar vid ändarna, så kör man ^{fram} ändå, och
så slipper vändteq. Ena gången ska stitja stälpas it,
å nästa gång stälpas ihop. . . . skall stycket stjäpas it
. . . stjäpas ihop. I föra fallet börjar man i kanter-
na, i senare fallet på tegelns mitt. Figurplöjning använ-
des ej.

O. stälpa
pass.

Fär, föra, användes ~~gitt~~ ^{gitt} ~~man~~ ^{man} om både den omvända
tilltan och föran, där den legat. Stit då, så int fält
kävar! Vart fält o då? Nodi fära. Stit dig, så an
föran (tilltan) ej gav till st! Vart fält kan då?
Med i föran. tröning är vändteqen triker tvärförkör-
ning. Tvärförkörning. Stustälpling och högstälpling.
Kampan på olika färors vet man ej av.

O. fält.

Landsm. Ups. 1905

A. Berg, 1928, RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

X

B. Tommo adv.

Kon Tomma-utan att plagen är i jorden. Fjårri = den runda man ^{? kortst.?}
 märkte över vid handels. Men de vänder, som utmärkte fjårrens
 bred, 3 steg var vanligt, ~~de som vänder~~ ^{de som vänder} handels
fjårer. En man gick före den, som satte och stäpade ena
 foten. Det måtte dra fjårer. Lot = lott användes endast
 om skogsmark, en skogslot. Fjäg för slogång. Ja a en
smal (bred) fjäg op i Rudum. Ja var en smut (bred)
fjäg op i Ruduvångarna.

B. fjäre m.

B. ristning f.

Plöjning av vass måtte rista. Fältet måtte sedan ristning.
 Andra årets plöjning är användning. Swär- eller vassplöj-
 ning användes ej.

4 Svädelsbruk och gödsling.

Swäsbåkr, kräde. Får ska i kräde kräde! Får åstad och
kräde kräde! Kräde är ska vi i kräde pi åkrarna.
Kräde är ska vi ha kräde op i åkrarna. Dessa stils
kräde kräde kräde är. Detta (åkr) kräde ska kräde
kräde är. Ska Ni slå kräde nå i år? Nå, vi måtte kräde på kräde
kräde kräde kräde. Ska Ni slå kräde (kräde) i år?

B. kräde m.

kräde v.

Landsm. Upps. 1905

E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

81 Sj, vi måtte aut för bräda det denna gång. Så snart värsä-
den var urdanskörd, skulle brädan plöjas. Sedan under
sommarens lopp millets bräda ma al, aut inresturiat, omväx- } bräda
lande med varning. Stora stumar sprängdes med bergsprut,
och lades upp i stumrösen.

Sitning. Byarna med angivande äkrerfält ligger trärskutes van-
ligen så högt att dikning ej ifrågakommer, men myröf-
lingar måste dikas. Mirlindor (Myrlindor = tegel mellan
dikena) gjordes 3 eller trögt 4 stänger breda, beroende
på hur vattensjukt marken var. 1 stäng = 2 famnar = 6 alnar
= 12 fot = 3,6 meter. Dikets djup var omkring 6 kvartar = 90 cm.
med mer eller mindre sluttande sidor. Endast spade
användes jämte (vid myrdikning) flåtratta, fänyxa och yxa.
Diljo (dike), avlopps diljo, utlopps diljo, hjuvud diljo. I fall
täckningen någon gång gjordes, fylldes de med sten.
Täckdikning med rör till har kunnat på sistu tiden.
Diljosjola, dikesjorden, bredes ut med spade. Kantem
längs diket heter diljos kant och den uppkastade jor-

Landsm. Upps. 1905
E. Berg. 1928. RÄTTEVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

den diljosfall, dikesfall. (Hästr torv, traska torv: Lagg
att diljos lägga igen. . . Om vatnet rinner tillbaka
i diket, vi ko bakvatten, blir bakvatten.

Broar byggdes av trä: 2 eller 3 väsar och talje, ta-
ket, av bräder eller klumpor stockar.

Göd åkron (göda åkern). Dinga: gödsel från stall och fjös.

(fähus) Kudinga (ko...) ist - staus - svin - och kiidinga. → B. Dynga f.

Kiidinga d. ä. från kättar för järn och getter | Dingstadm =
gödselstegen, i undantagsplatsen. Dingst. (Häst dinga ä tack-
dinga e kräftugost. Itäkt - och färdynga är kräftugost.

Om järn du i dag? Ja kör dinga, eller: ja ät ä ma
ding körning. Uad gör du i dag? Ja kör dynga, eller:

Ja träs ja med dyngkörning. Redskap: dynggröp, sko-
vot (skövot boda) ä e (Hästa kätra is ma (ifall kärtra an-
vändes), på vintern stämp vi taess. . . . kastor all dra ur

med. . . . stjälpa vi taess. Körda: för vintern: Kronstädi
dingstadi, dingstadi. Kronstädi, dyngstädi, dyngstädi
för sommaren: dingkärra. Yran gräpar fumros, anvån.

XIII des dingjat, spänjat för itastningen. Dymkärren
har löshyppar gavel. Endast i undantagsfall ^{fall.} tjärpte kvin-
norma till ^{vis} gödselkörning. Inga ceremonier. Singköror=
dymkärren. Vid vintertkörningen lades lasevis med
lämpligt material mellan laseen. Högen klappades
ihop med skoven, men ingen betäckning. På våren
måtte man drä ä tjälis, dra av tjälren.

Bred dinga (sprida gödsel). Efter gammalt gödselades ej till
vägen, utan gödseln användes för korn och potatis.
Stråtan kördes när oyrädet böygade växa t. ex. en gång
varje månad. Åkerkyrorna voro så små, att ^{man} fram med
att hålla dem rena, isynnerhet från kotoyräs.

5 Uår- och hästsädd.

Säningsfida börjar nu? Säningsfiden börjar nu. yo-
bä redor sä. Jorden reds sig. Utsädd = utsädet. Gro-
därheten provades genom att lägga kornen mellan papper
och 2 pennstärklar. Säden grov vrälter. Bredder
fram fram vrälter fram.

XIV

Så mynnens trawades på hjälren, men ej såddes.
Dinga breddes = gödsen spriddes och trawades före sådden.
Därtill användes klösharva. Såden mynnades ned
med grannharva. Man trawade vanligen smeddor (substantiv).
2 smeddor före sådden och 2 efter. Utan kunde } O. Snedda f.
trawningen ske långsätter, eller ändätter.

Sådden. Fätken var ej större än utsädet gick i en
säck, konareivase, pösi. Säckjappa användes, och så-
den kastades med en hand. Säckjappan var tvett av trä.
En rem eller båg fästes i handtagen och togs över hu-
vudet på högra axeln och under vänstra armen, som
fick hålla säckjappan stadigt. (En trästäm i nästa stycke
är fört omskrivet). Ungen mistar fick det bli vid sanningen,
men svallbrändar kunde bli i rågen och då kunde
man så på vårså. Gräsfrö såddes efteråt utan med-
myllning. Nu är så färdigt = färdigt. Årsten undant
kä vältas. Rågen brukade ej vältas, ej ens på våren.
Råg, rog, rojon = rågen. Sådä a kömi opp (vint o. ljud)

Landsm. Upps. 1905

DAL. Frgl. 27 E. Berg. 1928. RÄTIVIK o. BODA

DAI E.-1 00

XIV

Såden tror kammitt upp. Brodden sticht upp. Brodden
 slicker upp. 8 a komi när ät på, så kors gylmer. Det B. ät n.
 tror kammitt något (slags) ät (som äter), så kornet
 gylmar. — Vid en del gårdar hade de en liten kärgård,
 (kättyärd) 5 a 6 steg i fyrkant, vanligvis omgäven av gård-
 gård. Där sattes rotor (kättrötter) och käl. Plantorna upp-
 drogos i pläntskulle, söder om en vägg. Pläntskulle, (plänt-
 skullen eller saven) bestod oftast av en gammal ding-
korv, (lyngställe) och sattes ej alltid på marken utan på
 stötkor (föter) / eller 1/2 alm högt mot väggen. Rotfrö (kät-
 rötfrö) sattes skurdans direkt på sängen. Morotsäng
 hade de också i kärgård. datur: Vi a morotssti Kärgårdäm
Vi ka morötter i kättyärdem.

B. käl-
gård

B. plänt-
skulle

Provoåring är ju ungammal, men i våra bygdar skilde det i
 ringa skala, många inte alls. Provjäls förvades i ena kö-
 met av en myrlinda, ungefär 3x5 steg; eller ändå van-
 ligare: i askan efter brända välät på slagängarna.
 Vargi vår (kättyärd) innan gräset bröjät spira, skull slajore

B. rov-gård

Lunden, Upps. 1905

E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

XVI

~~domas ä (dona har olika betydelse: ^{ordna} stada, t. ex. don ä bali!
 don bort verktygär! Gör bordet rent, plocka bort! Sla
 bort verktygen! iständ: laga t. ex. Mor doner mat,
 mor lagar mat. Skomärn doner skönär. Mor lagar
 smat. Skomakörin lagar skorna.)~~

Nufjaurn kvist och annat plockades och väfsades ihop i högar, det var välat.
 För att inte tjurar skulle bita hovjälts (-gårdet), var ^{och} an-
 nan knepig nog att förlägga hovbandet mitt innt i en
 åker. Fröt slöddes ut, mor var mindre tån (trougen beror-
 de på tillgången) och trensning och gauring kom i ipräa.
 Sät pärur. Hur det går till? Vi vär ut sätapärur, sätpo-
 tabiden, sedan den dagen fönt blivit skuren i 2 eller
 3 delar varje. Brodd (brodd grodd) måste finnas för varje
 bit. Far kör med als och vi sätta ti vararo (i varannan)
 fär (fära). Om hästn (hakt vi opp den ma grävur.
 - - - hakt vi opp den (pärur) med grävur = haktan.
 Kommet skall säis, när björklovet är som musöron, är en god
 regel, som duger än i dag. Mera vet jag om gammal tro.

Landsm. Upps. 1905
 E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frel. 77

Coll.:
 Sätt-pärur

Päurvik
 i Nov. 1928
 Erik Berg